

<https://doi.org/10.18778/0208-6050.24.08>

Andrzej Maciej Brzeziński

DYPLOMACJA FRANCUSKA A PIERWSZE
„PRACE ROZBROJENIOWE” W LIDZE NARODÓW (1920—1922)*

W omawianym okresie stosunek francuskiego MSZ do Ligi Narodów (LN) oraz problemu ograniczenia zbrojeń był pełen rezerwy, a nawet niechęci z kilku powodów. Podczas konferencji pokojowej w Paryżu (18 I—28 VI 1919 r.) delegaci francuscy bezskutecznie domagali się utworzenia LN wyposażonej w armię międzynarodową i Sztab Generalny, zdolnej zapewnić państwu nagle napadniętemu automatyczną pomoc państw Ligi. Planowali bowiem, że LN stanowić będzie „gwarancję dodatkową” w systemie zabezpieczającym Francję przed groźbą kolejnego ataku ze strony Niemiec. Wskutek aktywnej postawy prezydenta Stanów Zjednoczonych Woodrowa Wilsona, wspieranego przez delegatów brytyjskich, została przyjęta anglo-amerykańska koncepcja LN, odrzucająca postulaty francuskie¹.

Dyskutowany w Paryżu problem ograniczenia zbrojeń wzbudzał wiele kontrowersji. Georges Clemenceau i jego bliscy współpracownicy odrzucali wilsonowski postulat powszechnego rozbrojenia². Zabiegali o rozbrojenie Niemiec i pozostałych państw pokonanych, ale stanowczo sprzeciwiali się ograniczeniu sił zbrojnych Ententy. Dowodzili, że woj-

* Artykuł został złożony do druku w styczniu 1984 r.

¹ Zob. m. in. G. Scelle, *Le Pacte des Nations et sa liaison avec Le Traité de Paix*, Paris 1919; F. P. Walters, *A History of the League of Nations*, vol. 1, London 1952; E. Bendiner, *Czas aniołów, Tragikomiczna historia Ligi Narodów*, Warszawa 1981, s. 128—199; A. M. Brzeziński, *Francuska koncepcja Ligi Narodów w latach 1918—1919*, „Acta Universitatis Lodzianensis” 1984, Folia Historica 18, s. 119—138.

² Zob. R. S. Baker, *Woodrow Wilson. Kształtowanie losów świata. Pamiętniki i dokumenty*, t. 1, Warszawa 1924; J. Warszawski, *Zagadnienie rozbrojenia w prawie międzynarodowym i w stosunkach międzynarodowych*, Warszawa 1930; J. Kiwierska, *Wilsonowska koncepcja bezpieczeństwa i rozbrojenia*, „Acta Universitatis Lodzianensis” 1983, Folia Historica 17, s. 27—46.

ska koalicji są niezbędne do zabezpieczenia wykonania postanowień traktatów pokojowych. Francuzi przyjęli art. 8 Paktu LN, mówiący o ograniczeniu zbrojeń do minimum niezbędnego dla „bezpieczeństwa narodowego”, pod warunkiem uzyskania gwarancji amerykańskich i brytyjskich. Podpisane 28 VI 1919 r. traktaty gwarancyjne ze Stanami Zjednoczonymi i W. Brytanią zapewniały Francji natychmiastową pomoc obu mocarstw w razie nie spowodowanej agresji ze strony Niemiec³.

Wydarzeniem, które pogłębiło niechęć francuskich kół rządowych do LN oraz usztywniło ich stanowisko w sprawie ograniczenia zbrojeń było odrzucenie przez Senat amerykański (ostatecznie 20 III 1920 r.) Traktatu Wersalskiego i Paktu LN. Nie doszło też do ratyfikacji traktatów gwarancyjnych anglo-amerykańsko-francuskich. Pogląd Georges'a Clemenceau, że Liga Narodów stała się instytucją prawie bezwartościową dla bezpieczeństwa Francji⁴, podzielali kolejni szefowie rządu i dyplomacji francuskiej — Alexandre Millerand (19 I—23 XI 1920 r.) oraz Georges Leygues (10 I—24 XI 1921 r.)⁵. Na Quai d'Orsay mówiono nawet, że LN „skierowana jest przeciwko Francji”, gdyż stawia sobie za jeden z celów „rozbrojenie powszechne”, podczas gdy „głównym atutem Francji w chwili obecnej jest to, że stanowi potężne mocarstwo wojskowe”⁶. Francuskie władze cywilne i wojskowe zabiegały o utrzymanie silnej armii⁷ i pozyskanie sojuszników, w pierwszej kolejności Belgii (7 IX 1920 r.) i Polski (19 II 1921 r.)⁸. Ewentualne ograniczenie francuskich sił zbrojnych uzależniano od postępów w dziedzinie bezpieczeństwa międzynarodowego.

Quai d'Orsay skupiało swoją uwagę na działalności tzw. Konferencji Ambasadorów (zastępcze ciało Rady Najwyższej Sprzymierzonych), zajmującej się załatwianiem sporów międzynarodowych w sposób konkurencyjny dla LN⁹. Na konferencji Ambasadorów Francuzi uzyskali

³ A. Tardieu, *La Paix*, Paris 1921, s. 232.

⁴ D. Lloyd George, *Prawda o traktacie wersalskim*, t. 2, Warszawa 1939, s. 170; G. Bonnet, *Vingt ans de vie politique, 1918—1938*, Paris 1969, s. 16.

⁵ *British Library, London. Department of Manuscripts, Cecil Papers*, vol. 51 131, *Cecil Diary*, 12. 11. 1920, p. 113; *Documents Diplomatiques Belges 1920—1940* (dalej DDB), t. 1, Bruxelles 1964, dok. 19, de Gaiffier d'Hestroy do Hymanasa 5 I 1920 r.

⁶ Archiwum Akt Nowych w Warszawie (dalej AAN), Ambasada RP w Paryżu. t. 187, k. 55—56, *Raport posła Maurycego Zamoyskiego z 9 XII 1920 r.*

⁷ Dnia 1 I 1921 r. stan armii francuskiej wynosił 830 tys. żołnierzy (w metropolii i terytoriach zamorskich). Wg „Bellona” 1921, R. IV, z. 4, s. 333.

⁸ Sekretarza Generalnego LN poinformowano 2 XI 1920 r., że układ wojskowy francusko-belgijski został zawarty w celu „umocnienia gwarancji pokoju i bezpieczeństwa, wynikających z Paktu LN” (DDB, t. 1, dok. 195 i aneks). Zob. też J. Ciałowicz, *Polsko-francuski sojusz wojskowy 1921—1939*, Warszawa 1970; P. S. Wandycz, *France and Her Eastern Allies 1919—1925*, Minneapolis 1962.

⁹ Zob. G. Pink, *The Conference of Ambassadors (Paris 1920—1931)*, Genève 1942.

mocną pozycję, przynajmniej z formalnego punktu widzenia (każdorazowy premier Francji był jej przewodniczącym, Francuzi byli też sekretarzami generalnymi).

Względy taktyczne nakazywały jednak, aby przedstawiciele Francji uczestniczyli aktywnie w pracach LN i nadawali im charakter zgodny z zasadami i celami francuskiej polityki zagranicznej. Rząd francuski nie chciał, aby LN stała się narzędziem w grze dyplomatycznej W. Brytanii, dążącej do pomniejszenia znaczenia Francji w Europie kontynentalnej¹⁰. Jak twierdzi historyk kanadyjski J. Barros, pomiędzy Anglikami i Francuzami doszło do porozumienia o „równowadze interesów” w LN. Sekretarzem Generalnym został Eric Drummond, a jego zastępcą Jean Monnet (w 1923 r. jego miejsce zajął Joseph Avenol)¹¹.

Sprawa ograniczenia zbrojeń była jedną z głównych „kości niezgody” pomiędzy Drummondem i Monnetem¹². Francuzi zmierzali do uznania i przyjęcia przez LN zasady „najpierw bezpieczeństwo, potem rozbrojenie”. Brytyjczycy, dążąc do redukcji armii francuskiej głosili zasadę, że bezpieczeństwo może być osiągnięte jedynie poprzez rozbrojenie.

W 1920 r. powstało we francuskim MSZ specjalne biuro Service Français de la Société des Nations — (SF SDN), którego kierownikiem w randze ministra pełnomocnego został Jean Gout. Szefem Sekcji Wojskowej, Morskiej i Lotniczej SF SDN był czterdziestoletni płk E. Réquin, oficer Sztabu Generalnego, ekspert delegacji francuskiej na konferencji pokojowej w Paryżu. Sekretarz Generalny francuskiego MSZ, Phillipe Berthelot, interesując się „średnio” działalnością LN, większość spraw pozostawiał do załatwienia SF SDN¹³.

Stałym delegatem Francji w Radzie LN był siedemdziesięcioletni Léon Bourgeois, były premier (1896, 1906, 1914), przewodniczący delegacji francuskiej na konferencjach pokojowych w Hadze w 1899 i 1907 r. Podczas konferencji pokojowej w Paryżu. Bourgeois był członkiem Komisji do Spraw LN, gdzie dał się poznać jako rzecznik Ligi wyposażonej w siłę zbrojną. Proponował powszechne ograniczenie zbrojeń w ramach „bezpieczeństwa narodowego”, z uwzględnieniem położenia geograficznego i innych warunków poszczególnych krajów. Zalecał po-

¹⁰ M. L. Dockrill, J. D. Godd, *Peace without Promise: Britain and the Peace Conference, 1919—1923*, London 1981, s. 85.

¹¹ J. Barros, *Office without Power. Secretary-General Sir Eric Drummond 1919—1933*, New York 1979, s. 18—19. Uzgodniono, że Genewa będzie siedzibą LN. Francuzi proponowali Paryż, Wersal lub Brukselę (tamże, s. 80—84).

¹² S. de Madariaga, *Morning without Noon. Memoirs*, Westmead 1974, s. 25.

¹³ E. Réquin, *D'une guerre à l'autre (1919—1938). Souvenirs*, Paris 1949, s. 37—39.

wołanie specjalnej komisji LN w celu „rygorystycznej kontroli” zbrojeń oraz tych gałęzi przemysłu, które mogą służyć celom wojennym¹⁴.

W Radzie LN Bourgeois cieszył się dużym autorytetem i szacunkiem, co „przyczyniało się do wzrostu prestiżu Francji w Genewie”¹⁵. Jako jeden z nielicznych polityków francuskich pozostawał entuzjastą LN. Nie zawsze stosował się do instrukcji francuskiego MSZ, a niekiedy ignorował zalecenia centrali¹⁶. W Genewie wspierali go pozostali delegaci francuscy — Gabriel Hanotaux i René Viviani.

Bourgeois był projektodawcą Stałej Komisji Konsultatywnej do Spraw Wojskowych, Morskich i Powietrznych (Commission Permanente Consultative pour les Questions Militaires, Navales et Aériennes — popularny skrót CPC), powołanej przez Radę LN 19 V 1920 r. na mocy art. 9 Paktu LN¹⁷. CPC zainaugurowała „prace rozbrojeniowe” w LN podczas sesji w San Sebastian (3—5 VIII 1920 r.). Składała się wyłącznie z oficerów wojsk lądowych, morskich i powietrznych, będących przedstawicielami państw — członków Rady LN. Delegaci francuscy (gen. E. Fayolle, płk E. Réquin, admirał J. L. Lacaze, admirał Y. Jehenne i gen. H. Dumesnil) mieli na uwadze obronę „interesów narodowych”. Wysłanęli zasadę „współzależności wszystkich rodzajów broni”, tj. lądowych, morskich i powietrznych. Oznaczała ona w praktyce niemożność ograniczenia bądź redukcji wyłącznie jednego rodzaju broni. Miało to szczególne znaczenie wobec brytyjskich postulatów zmniejszenia stanu liczebnego armii francuskiej¹⁸. Do zasady tej delegaci francuscy będą odwoływać się podczas wszystkich dyskusji rozbrojeniowych w dwudziestoleciu międzywojennym.

Ponieważ oficerowie z pozostałych państw również reprezentowali „interesy narodowe”, dyskusje w CPC nie prowadziły do żadnych rozwiązań. Jak zauważył polityk hiszpański, Salvador de Madariaga, kierownik Sekcji Rozbrojeniowej Sekretariatu LN (od 31 XII 1921 r.) „było

¹⁴ Scelle, *op. cit.*, s. 330—331.

¹⁵ Réquin, *op. cit.*, s. 61. Zob. R. Cecil, *A Great Experiment. An Autobiography...*, London 1941, s. 64; J. Monnet, *Mémoires*, Paris 1976, s. 98—99.

¹⁶ Poseł Maurycy Zamojski pisał na ten temat następująco: „Nie małe obawy w sferach rządowych wzbudza osoba L. Bourgeois i rola jaką w gruncie odgrywa. Przed wyjazdem do Genewy rząd pragnął się z nim porozumieć i zakomunikować mu pewne dyrektywy; Bourgeois choć był powiadomiony o tym wyjechał do Genewy, nie porozumiewszy się z rządem” (AAN, Ambasada RP w Paryżu, t. 187, *Raport z 9 XII 1920 r.*, k. 56—57).

¹⁷ Zob. m. in. A. Gardes, *Le désarmement devant la Société des Nations*, Paris 1929, s. 21; S. Sierpowski, *Polityczne aspekty rozbrojenia (1919—1925)*, „Acta Universitatis Lodzianensis” 1983, Folia Historica 17, s. 47—77.

¹⁸ Réquin, *op. cit.*, s. 26—27.

szaleństwem spodziewać się konwencji rozbrojeniowej od takiej komisji, podobnie jak deklaracji ateistycznej od komisji duchownych¹⁹.

Sukcesem delegatów francuskich było przyjęcie przez I Sesję Zgromadzenia LN (15 XI—18 XII 1920 r.) rezolucji stwierdzającej, że rozbrojenie jest nie tylko kwestią techniczną, ale również polityczną²⁰. Formuła ta dawała możliwość uzależniania procesu ograniczenia zbrojeń od postępu w dziedzinie bezpieczeństwa. Konkretyzowała więc zasadę „najpierw bezpieczeństwo, potem rozbrojenie”. Stwarzała też podstawy do szerszej dyskusji nad zagadnieniem ograniczenia zbrojeń. W związku z tym Rada LN powołała 25 II 1921 r. Tymczasową Komisję Mieszaną (Commission Temporaire Mixte — CTM), której zadaniem było rozpatrzenie zagadnienia ograniczenia zbrojeń i bezpieczeństwa z punktu widzenia politycznego, wojskowego, gospodarczego i społecznego. W jej skład weszli politycy, ekonomiści, przemysłowcy, przedstawiciele związków zawodowych oraz eksperci wojskowi. Przewodniczącym CTM został René Viviani. Francję reprezentowali w komisji — senator A. Lebrun, płk Jean Fabry, Leon Jouhaux (przewodniczący CGT), i płk R. Réquin²¹. Rada LN, zgodnie z sugestiami Francuzów ograniczyła zakres działania CTM do „czysto naukowych rozważań w kwestii rozbrojenia” bez obowiązku przygotowania projektu konwencji rozbrojeniowej. Program prac komisji dotyczył m. in. sprawy prywatnej produkcji i handlu bronią oraz sprzętem wojskowym, przygotowania projektu systemu międzynarodowej kontroli zbrojeń, rozpatrzenia metod redukcji i ograniczenia zbrojeń, prowadzenia badań statystycznych. Francuzi grali na zwłokę podkreślając w dyskusjach nie tyle kwestię ograniczenia zbrojeń, co zagadnienie „bezpieczeństwa narodowego”. Taktyka delegatów francuskich sprawiała „wrażenie zwalczania samej idei rozbrojenia”²². Rezolucja przyjęta 1 X 1921 r. przez Zgromadzenie LN zalecała CTM przyspieszenie i skonkretyzowanie prac.

Problemem ograniczenia zbrojeń zajęły się również III Komisja i Podkomitet Rozbrojeniowy VI Komisji LN, które rozpoczęły prace podczas I Sesji Zgromadzenia LN. Bourgeois argumentował w VI Komisji, że powszechne ograniczenie zbrojeń będzie możliwe, jeśli spełnione zostaną następujące warunki: 1) wykonanie traktatów pokojowych i rozbrojenie państw pokonanych, 2) zorganizowanie i stosowanie przez LN powszechnej kontroli procesu ograniczenia zbrojeń²³. Bourgeois skry-

¹⁹ S. de Madariaga, *Disarmament*, Washington 1967, s. 91.

²⁰ Société des Nations (dalej SDN), *Journal Officiel*, 1921, no 1, s. 30—31.

²¹ Réquin, *op. cit.*, s. 49; de Madariaga, *Morning...*, s. 26.

²² AAN, Delegacja Polska przy Lidze Narodów (dalej DPLN), t. 150, *Raport mjra Schätzla z 15 VII 1922 r.*, k. 341.

²³ Gardes, *op. cit.*, s. 27.

tykował propozycję komisji, przedstawioną przez delegata brytyjskiego lorda Fishera 14 XII 1920 r., aby państwa zamroziły wydatki wojskowe w okresie najbliższych dwóch lat. Wskazywał, że budżety wojskowe państw obliczane są według rozmaitych zasad oraz istnieją poważne różnice pomiędzy wydatkami wojskowymi państw, które uczestniczyły w wojnie i państw neutralnych. Należałoby więc ujednoczyć system obliczania budżetów wojskowych, przyjmując jednocześnie zasadę uwzględniania potrzeb obronnych państw, które z różnych powodów nie są jednakowe²⁴.

Zgromadzenie LN poleciło jednak Radzie LN, aby zbadała stanowisko rządów w sprawie „zamrożenia” wydatków wojskowych²⁵. Na apel Sekretarza Generalnego LN z 8 III 1921 r. odpowiedziało 27 rządów w sposób mało konkretny i z wieloma zastrzeżeniami²⁶. Rząd francuski był przeciwny „zamrożeniu” wydatków wojskowych. Quai d'Orsay podzielało opinię szefa SF SDN, że „istotą siły zbrojnej danego państwa nie są budżety wojskowe, morskie lub lotnicze, ale potencjał przemysłowy, zdolność jego użycia do prowadzenia wojny”²⁷. W nocy rządu francuskiego z 20 IV 1921 r. wyrażono opinię, że redukcja budżetów wojskowych nie jest „właściwą drogą” do urzeczywistnienia zasady ograniczenia zbrojeń²⁸.

Ogłoszona 11 VII 1921 r. decyzja rządu Stanów Zjednoczonych o zwołaniu konferencji rozbrojeniowej w Waszyngtonie (12 XI 1921 r.) była posunięciem konkurencyjnym wobec akcji rozbrojeniowej w LN²⁹. Aristide Briand, premier i minister spraw zagranicznych Francji (16 I 1921 — 12 I 1922 r.), zaakceptował projekt zwołania konferencji rozbrojeniowej, ale zastrzegł, że problemem tym powinna zajmować się nadal LN i powołane przez nią komisje specjalistyczne³⁰. Briand chciał podkreślić nie tyle znaczenie akcji rozbrojeniowej LN, co pomniejszyć znaczenie inicjatywy amerykańskiej. Bourgeois oświadczył 12 IX 1921 r., podczas II Sesji Zgromadzenia LN, że konferencja waszyngtońska w ni-

²⁴ L. Bourgeois, *L'oeuvre de la Société des Nations, 1920—1923*, Paris 1923, s. 335—337.

²⁵ SDN, *Journal Officiel*, 1921, s. 256.

²⁶ Zob. Sierpowski, *op. cit.*, s. 58—60.

²⁷ AAN, DPLN, t. 150, *Kopia noty Jeana Goûta z 20 IV 1921 r.*, k. 167.

²⁸ SDN, *Journal Officiel*, 1921, s. 321.

²⁹ Por. opinię Sierpowskiego, *op. cit.*, s. 60—65. Zob. A. M. Brzeziński, *Stanowisko Francji wobec waszyngtońskiej konferencji rozbrojeniowej* (12 XI 1921 — 6 II 1922 r.), „*Acta Universitatis Lodzianensis*” (w druku). Tam też przytoczona podstawowa literatura.

³⁰ *Documents Diplomatiques. Conférence de Washington. Juillet 1921 — Février 1922*, Paris 1923, dok. 4, *Instrukcja Brianda z 12 VII 1921 r.*

czym nie zakłóci prac rozbrojeniowych LN, rozbrojenie jest bowiem „wspólnym celem wszystkich państw”³¹.

Bezpośredni wpływ konferencji waszyngtońskiej (12 XI 1921 — 6 II 1922 r.) na „prace rozbrojeniowe” w LN był niewielki. Pomyślny rezultat konferencji w sprawie ograniczenia zbrojeń morskich (w kategorii liniowców i lotniskowców)³² podziałał mobilizująco jedynie na członków CPC. Delegaci francuscy, angielscy i włoscy obawiali się, że państwa nielimitowane postanowieniami traktatów waszyngtońskich osiągną zbyt wysoki poziom tonażu flot wojennych. Proponowali więc zwołanie konferencji ekspertów morskich w celu rozpatrzenia sprawy rozszerzenia postanowień traktatów waszyngtońskich na pozostałe państwa. Do porozumienia takiego jednak nie doszło³³.

Różnice zdań pomiędzy delegatami Francji i W. Brytanii w sprawie ograniczenia zbrojeń ujawniły się wyraźnie w lutym 1922 r., kiedy lord Esher zgłosił projekt bezpośredniej redukcji zbrojeń lądowych, które stanowiły podstawę sił zbrojnych Francji. Plan Eshera opierał się na następujących zasadach: 1) stan armii w okresie pokoju powinien być zredukowany według przyjętego przez państwa współczynnika, 2) redukcja powinna dotyczyć armii stacjonującej w metropolii z wyłączeniem sił zbrojnych potrzebnych dla obrony terytoriów zamorskich i kolonii. Jednostką podstawową miał być kontyngent 30 tys. żołnierzy (współczynnik 1). Lord Esher przewidywał dla Francji współczynnik 6 (180 tys. żołnierzy), dla Włoch i Polski — 4, dla W. Brytanii, Holandii, Grecji, Hiszpanii, Rumunii, Czechosłowacji i Jugosławii (SHS) — 3. Współczynnik 1 proponował dla Portugalii. Państwa pokonane miały posiadać armie według stanu określonego w traktatach pokojowych³⁴.

Delegaci francuscy skrytykowali plan lorda Eshera. Podczas posiedzenia Rady LN w Paryżu 25 III 1922 r., Bourgeois podważył koncepcję redukcji zbrojeń według współczynnika. Wyraził zresztą wątpliwość, czy plan powinien być dyskutowany w CTM, której zadaniem są „studia teoretyczne” nad zagadnieniem ograniczenia zbrojeń. Kiedy jednak do takiej dyskusji doszło, płk Réquin ostro skrytykował plan Eshera. Stwierdził, że projekt pomija istotną kwestię „potencjalnej siły woj-

³¹ Bourgeois, *op. cit.*, s. 98.

³² Zob. J. Gilas, *Zagadnienie rozbrojenia*, „Studia Iuridica” 1966, t. VII, z. 2, s. 41—42. Teksty traktatów waszyngtońskich: *Conference on the Limitation of Armaments*, Washington 1922, s. 871—910.

³³ W wyniku rezolucji III Komisji LN z 23 IX 1923 r. zwołano Konferencję Podkomisji Morskiej CPC w Rzymie (14—25 II 1924 r.). Zakończyła się ona niepowodzeniem. Zob. P. Estienny, *Le Problème de la Limitation et de la Réduction des Armements Navals (1921—1931)*, Toulouse 1931, s. 96—110.

³⁴ *Actes de la Troisième Assemblée. Procès-verbaux de la Troisième Commission (Réduction des armements)*, Genève 1922, s. 65.

skowej każdego państwa". O sile zbrojnej danego państwa decyduje bowiem nie tylko stan liczebny armii, ale wiele innych czynników, m. in. liczba ludności, poziom wykształcenia wojskowego obywateli, stan uprzemysłowienia kraju, jego zasoby surowcowe, transport i komunikacja. Argumentował, że nie można dokonać „matematycznej” redukcji zbrojeń stosując proponowany przez Eshera współczynnik. Jeśli państwo potrzebuje armii dziewięćdziesięciotysięcznej, to nie dlatego, że „3 razy 30 jest 90”. Wynika to wyłącznie z potrzeb obronnych i organizacji wojskowej danego państwa. W lipcu 1922 r. CTM odrzuciła projekt Eshera, wskazując m. in., że nie uwzględniła on redukcji sił morskich³⁵.

Rząd Raymonda Poincarégo (od 15 I 1922 r.), zajmował w kwestii redukcji zbrojeń lądowych stanowisko nieprzejednane. Poincaré, zachowując dla siebie tekę ministra spraw zagranicznych, wykazywał zainteresowanie „pracami rozbrojeniowymi” w LN i utrzymywał bezpośredni kontakt z płk. Réquinem³⁶. Pogląd rządu francuskiego w sprawie redukcji zbrojeń precyzowała nota z 8 IX 1922 r., będąca odpowiedzią na ankietę rozpisaną przez LN z inicjatywy CTM. Stwierdzono w niej, że siły zbrojne Francji stanowią gwarancję wykonania postanowień traktatów pokojowych oraz zapewnienia bezpieczeństwa metropolii i koloniom. Podano, iż armia francuska liczy ok. 684 tys. żołnierzy, z czego 365 tys. stacjonuje poza granicami Francji (okupacja Nadrenii, kolonie, tzw. obszary mandatowe). Podkreślono, że Francja musi mieć armię na tyle silną, aby odstraszyć przeciwnika i pozbawić go „pokusy najazdu”. Zaznaczono, że Niemcy sabotują wykonanie klauzul rozbrojeniowych traktatu wersalskiego i noszą się z zamiarem odwetu. Wskazano, że marynarka wojenna Francji została zredukowana w 36⁰/₀ (w porównaniu z tonażem globalnym z końca wojny), a obniży się do 50⁰/₀, kiedy wykonane zostaną postanowienia konferencji waszyngtońskiej. Podano, że budżet wojskowy Francji w latach 1920—1922 zmniejszył się z 7648 mln franków do 4190 mln franków, podkreślając, że w ten sposób „Francja zadośćuczyniła pragnieniom Ligi Narodów”³⁷.

³⁵ AAN, DPLN, t. 150, *Spostrzeżenia ppłk E. Réquina w przedmiocie planu lorda Eshera*, 24 VII 1922 r., k. 384—387. Admirał J. Zwierkowski, przedstawiciel Polski w III Komisji LN, pisał w raporcie z 4 X 1922 r., że lord Esher oświadczył płk Réquinowi w Paryżu, iż „woli jechać do Szkocji na polowanie na jelenie, aniżeli do Genewy na polowanie na chimery, po czym poprosił pisemnie o wycofanie swego projektu rozbrojeniowego” (AAN, MSZ, t. 1680, k. 8).

³⁶ Réquin, *op. cit.*, s. 65—66. De Madariaga uważał, że płk Réquin był jednym z najjaśniejszych umysłów, najbardziej energicznym i wyróżniającym się wśród osobliwego świata ekspertów, jakich znała Genewa” (tenże, *Disarmament*, s. 95).

³⁷ Wg „Bellona” 1922, R. V, t. VIII, z. 1, s. 60—61. W nocie nie zaznaczono, że zmniejszenie budżetu odnosiło się do zbrojeń morskich i lotniczych. W tym samym czasie wydatki na wojska lądowe wzrastały. („Bellona” 1920, R. III, z. 11, s. 774).

W CTM delegaci francuscy prowadzili nadal grę na zwłokę. Na przykład Viviani wychodził z założenia, że LN „czego nie zdoła zrobić w jednym roku — może z korzyścią spełnić w następnym”. Należy zgodzić się z oceną polskiego eksperta wojskowego, że „Francuzi straciwszy nadzieję, iż przez egzekutywę traktatu wersalskiego da się do-raznie stworzyć warunki, pozwalające na realizowanie ograniczenia zbrojeń” odnosili się do projektów ograniczenia zbrojeń „z rezerwą i sceptycyzmem”. Prace LN w tej dziedzinie chcieli „pokierować drogą stopniowego i powolnego dostosowania ich do istniejących warunków międzynarodowych i obowiązującego stanu prawnego”³⁸.

Podczas IV Sesji CTM w Paryżu (3—7 VII 1922 r.) z inicjatywy przedstawiciela W. Brytanii lorda Roberta Cecila przyjęto podstawy przyszłego projektu układu o pomocy wzajemnej. Plan Cecila opierał się na założeniu, że „bez dostatecznych gwarancji bezpieczeństwa” większość państw nie zgodzi się na znaczną redukcję zbrojeń. Zdaniem lorda Cecila pakt gwarancyjny powinien obejmować wszystkie kraje, zapewniając jego sygnatariuszom natychmiastową pomoc w razie agresji w zamian za zobowiązanie do redukcji zbrojeń. Lord Cecil uważał, że stworzone byłyby w ten sposób warunki do przeprowadzenia powszechnej redukcji zbrojeń³⁹.

Przedstawiony przez lorda Cecila projekt zbieżny był ze stanowiskiem delegatów francuskich, podkreślających zależność pomiędzy bezpieczeństwem a rozbrojeniem. Należy jednak zaznaczyć, że lord Cecil nie był wyrazicielem oficjalnego stanowiska rządu brytyjskiego, który traktował bezpieczeństwo jako konsekwencję rozbrojenia⁴⁰.

Delegaci francuscy, akceptując generalnie projekt Cecila, pragnęły nadać mu charakter odpowiadający celom francuskiej polityki zagranicznej. Senator Lebrun wskazywał, że pakt gwarancyjny powinien uwzględniać obowiązujący stan prawny w stosunkach międzynarodowych. Należałoby więc uznać istniejące układy, a więc sojusze wojskowe Francji z Belgią i Polską, za trwałe element powszechnego systemu bezpieczeństwa⁴¹.

³⁸ AAN, DPLN, t. 150, *Raport mjra Schätzla z 15 VII 1922 r.*, k. 338.

³⁹ Tamże, *Sprawozdanie z przebiegu IV sesji TCM*, k. 332—333; Cecil, *op. cit.*, s. 138—139.

⁴⁰ W Foreign Office sceptycznie oceniano szanse porozumienia się z Francją w kwestii „powiązania” ograniczenia zbrojeń z gwarancjami bezpieczeństwa. Zob. *Memorandum Balfoura z 15 IX 1922 r.* w: *British Library, Cecil Papers*, vol. XXV, 51095, p. 131. Na temat dwuznacznej pozycji lorda Cecila: A. Harasimowicz, *Polityka zagraniczna pierwszego rządu Partii Pracy w Wielkiej Brytanii w 1924 r.*, „Acta Universitatis Lodzensis” 1981, Folia Historica 6, s. 62—64.

⁴¹ AAN, DPLN, t. 150, *Sprawozdanie...*, k. 333—334.

Pułkownik Réquin, wychodząc z założenia, że „problem rozbrojenia jest przede wszystkim problemem politycznym, a następnie technicznym i finansowym” powątpiewał, aby propozycje lorda Cecila doprowadziły do „niezwłocznej i znacznej redukcji” zbrojeń. Uważał jednak, że zastosowanie projektu doprowadziłoby do znacznego „rozbrojenia moralnego”, ułatwiającego w przyszłości przeprowadzenie redukcji zbrojeń. Stwierdził nawet, że gdyby propozycje lorda Cecila zostały przyjęte „z jasnym uświadomieniem nowej odpowiedzialności przez nie spowodowanej oraz z niezłomną wolą ich wykonania, nigdy bez wątpienia solidarność między ludami nie odniosłaby większego powodzenia”⁴².

Centralnym zagadnieniem dyplomacji Poincarégo było wyęzekowanie należnych Francji reparacji ze strony Niemiec⁴³. Delegaci francuscy starali się podkreślić tę sprawę podczas III Sesji Zgromadzenia LN we wrześniu 1922 r. Powiązano sprawę reparacji z zagadnieniem „rozbrojenia moralnego”, nadając temu pojęciu znaczenie szersze, aniżeli uczynił to Briand podczas konferencji waszyngtońskiej⁴⁴.

Senator Henry de Jouvenel argumentował w III Komisji LN (21 IX 1922 r.), że warunkiem „efektywnego rozbrojenia materialnego” jest uprzednie „rozbrojenie moralne”. Zdaniem Jouvenela morło ono nastąpić po „odbudowaniu zniszczonych krajów i wynagrodzeniu poczynionych szkód” oraz „zlikwidowaniu rachunków i długów wojennych”. Podkreślił, że dla Francji „zwycięstwo jest równoznaczne z bezpieczeństwem i odszkodowaniem”. Tymczasem Francja nie uzyskała ani jednego, ani drugiego. Gdyby Francja musiała spłacić swoje długi Amerykanom, bez otrzymania odszkodowania od Niemców „musiałaby zapłacić mimo zwycięstwa za napad nieprzyjacielski z własnej kieszeni”⁴⁵.

Akcja ta zakończyła się „moralnym zwycięstwem” Jouvenela, gdyż III Komisja LN w rezolucji XV z 23 IX 1922 r. uznała zależność pomiędzy reparacjami a spłatą tzw. długów międzysojuszniczych⁴⁶.

⁴² Tamże, *Uwagi o konsekwencjach zasad ujawnionych przez lorda Cecila*, 24 VII 1922, k. 388—396.

⁴³ Zob. J. Bariéty, *Les Relations Franco-Allemandes après la Première Guerre Mondiale*, Paris 1977, s. 91—108.

⁴⁴ W przemówieniu wygłoszonym 21 IX 1921 r. Briand stwierdził, że „atmosferę pokoju” w stosunkach międzynarodowych osiągnie się przez równoczesne rozbrojenie materialne i „moralne” (G. Suarez, *Briand sa vie, son oeuvre avec son journal et de nombreux documents inédits*, t. 5, Paris 1952, s. 267—279).

⁴⁵ AAN, MSZ, t. 1680, *Sprawozdanie z prac III Komisji LN 4 X 1922 r.*, k. 9; Gardes; *op. cit.*, s. 76—81.

⁴⁶ Zadłużenie Francji wobec Stanów Zjednoczonych wynosiło w maju 1922 r. 2,9 mld dolarów. Spłatę tego długu rzeczniano od uzyskania niemieckich odszkodowań wojennych. Zob. D. Artard, *La question des dettes interalliées et la reconstruction de l'Europe*, „Revue Historique” 1979, no 530, s. 363—382.

Senator Jouvenel poruszył też sprawę paktu gwarancyjnego, podważając tezę lorda Cecila, że gwarancje bezpieczeństwa zapowiedziane w pakcie powszechnym będą wystarczające, aby państwa zobowiązały się do przeprowadzenia redukcji zbrojeń. Jouvenel dowodził, że natychmiastowa realizacja ogólnego planu bezpieczeństwa jest niemożliwa z technicznego i politycznego punktu widzenia. Bezpieczeństwo można osiągnąć jedynie etapami, poprzez system przymierzy regionalnych, w ramach których można by dokonać redukcji zbrojeń. Regionalne grupy państw mogłyby następnie porozumiewać się pomiędzy sobą i w ten sposób system gwarancji stałby się powszechnym, doprowadzając jednocześnie do powszechnej redukcji zbrojeń. Jouvenel podkreślał znaczenie przymierzy regionalnych dla państw znajdujących się w „szczególnym” położeniu geograficznym lub politycznym. Dzięki przymierzom z sąsiadami, państwo zaatakowane miałoby zapewnioną natychmiastową pomoc wojskową. Łatwo zauważyć, że teoretyczne wywody senatora Jouvenela, podobnie jak Lebruna w CTM, zmierzały do uznania przez LN wojskowych sojuszy Francji za trwały element bezpieczeństwa europejskiego.

Przyjęta 23 IX 1922 r. rezolucja XIV była kompromisem pomiędzy angielskim a francuskim punktem widzenia. Zasadnicze jej tezy to: 1) redukcja zbrojeń będzie zrealizowana, jeśli obejmie wszystkie państwa, 2) redukcja zbrojeń może być przeprowadzona w zamian za zapewnienie bezpieczeństwa, 3) gwarancje bezpieczeństwa mogą być realizowane przez regionalne układy obronne, 4) rozbrojenie powinno być proporcjonalne do osiągniętego stopnia bezpieczeństwa⁴⁷.

Zdaniem Réquina, rezolucja XIV była pomyślnym wynikiem dwuletnich zabiegów delegatów francuskich w LN. Uznawała bowiem konieczność zorganizowania „bezpieczeństwa zbiorowego jako warunku wstępnego redukcji zbrojeń”⁴⁸.

Przyjęcie tej tezy przez LN było niewątpliwie sukcesem dyplomatycznym Francji i stanowiło dobry punkt wyjścia do dyskusji, której rezultatem było przyjęcie Traktatu o pomocy wzajemnej. Pełne naświetlenie aspektu dyplomatycznego tej sprawy wymaga jednak odrębnego opracowania.

Instytut Historii
Zakład Historii Powszechnej, Nowożytnej i Najnowszej

⁴⁷ SDN, *Journal Officiel*, 1922, no 9, Supplément spécial, s. 26. Tekst polski: Warszawski, *op. cit.*, s. 154–155.

⁴⁸ Réquin, *op. cit.*, s. 63.

Andrzej Maciej Brzeziński

LA DIPLOMATIE FRANÇAISE
ET LES PREMIERS „TRAVAUX DE DÉSARMEMENT”
DANS LA SOCIÉTÉ DES NATIONS (1920—1922)

La diplomatie française prit une attitude pleine de retenue et même hostile à l'égard du problème de réduction et de limitation des armements. On subordonnait le processus du désarmement au progrès dans le domaine de sécurité. Les délégués français soulignaient ce principe dans les commissions de la Société des Nations examinant le problème de désarmement — la CPC, la CTM, les IIIème et IVème Commissions. Ils s'opposaient aux projets de bloquer les dépenses militaires et à la réduction directe des armements de terre (plan d'Esher). Ils liaient la question du „désarmement moral” au remboursement des réparations dues à la France de la part de l'Allemagne. Les diplomates français faisaient des démarches pour obtenir la reconnaissance des alliances militaires de la France pour un élément durable de „sécurité internationale”, pour une condition de réduction graduelle des armements. Cette demande fut prise en considération par la résolution XIV, votée le 23 septembre 1922 pendant la IIIème session de l'Assemblée de la Société des Nations.